

Wilhelm Dilthey som hermeneutisk historiker

Bernard Eric Jensen

Eet kendetegn ved de skandinaviske standardværker i historisk metode og teori er fraværet af mere dybdeborende refleksioner over de metodiske og substantielle problemer, som analysen og tolkningen af symbolske kilder og den symbol-formidlede kommunikation og interaktion rejser. Til gengæld har dette været yderst centralt, nærmest paradigmatiske for refleksionerne inden for den hermeneutiske tradition. Selvom den langt fra udgør en homogen tradition, kan dens fællespræg indkredses både positivt og negativt. Positivt ved et sæt fælles problemstillinger, metoder og antagelser og negativt ved en fælles opposition til især den positivistiske tradition gennem fremhævelsen af forskellen mellem natur- og humanvidenskaberne. Selvom jeg ikke identificerer mig med den hermeneutiske tradition, er det min overbevisning, at såvel en adækvat historisk metodelære som en adækvat teori om den historisk-sociale verdens elementer og karakter må fastholde og omfatte en række af de centrale problemstillinger og indsigter fra denne tradition.

En præsentation af den hermeneutiske tradition kan ske på en af tre måder: (i) gennem en historisk oversigt over holdninger, temaer, og metoder hos historikere, der har forstået sig selv som tilhørende denne tradition; eller (ii) gennem en mere systematisk analyse af sammenhængen mellem forudsætninger, problemstillinger, metoder og grundbegreber, der må behandles i forbindelse med en hermeneutisk historieforskning; eller (iii) gennem en mere paradigmatiske analyse af en hermeneutisk historikers forskningspraksis og metodiske refleksioner.

Jeg har valgt sidstnævnte indfaldsvinkel og med den tyske filosof og historiker Wilhelm Dilthey (1833–1911) som mit eksempel (1). Hermed ønsker jeg ikke at hævde, at Diltheys ideer er repræsentative eller typiske for hele den hermeneutiske tradition. Når jeg vil be-

nytte hans arbejde som et slags mønstereksempel, er fordringen blot, at det indeholder en række problemstillinger og indsigter, der er basale for en klarlæggelse af en hermeneutisk historieforsknings problematik. Udkrystalliseringen af afgørende problemer og teser hænger blandt andet sammen med, at der findes en nøje sammenhæng mellem hans specifikke historieforskning og hans generelle metodiske refleksioner. Desuden har senere diskussioner om hermeneutik og hermeneutisk metode ofte taget deres udgangspunkt i Diltheys tænkning, og hermeneutisk orienterede historikere har hyppigt brugt hans skrifter til en legitimering af deres grundsyn og metode.

I 1859 analyserede Dilthey den efter-reformatoriske hermeneutik i forbindelse med besvarelsen af en prisopgave. Det overordnede udgangspunkt var, at fortolkninger til alle tider havde været præget af de forhåndenværende tænkemåder og ideer, og følgelig eksisterede en forudsætningsløs fortolkning ikke. De praktiske erfaringer ved tolkningen af skrifter udelukkede, at en fortolkning kunne forstås som en slags induktiv proces, der gik fra elementerne til helheden. Tværtimod blotlagde refleksionen den såkaldte hermeneutiske cirkel, at delene måtte forstås ud fra helheden og helheden ud fra delene; et problem, der kun kunne overvindes ved fortolkerens geniale indsigt. En fortolkning var således ikke en ren receptiv aktivitet, tværtimod fordrede den en produktiv virksomhed af fortolkeren; og følgelig opstod der også et problem om at frigøre sig fra den indflydelse, som fejlagtige ideer kunne udøve på fortolkeren (2). Disse indsigter lå til grund for Diltheys generelle tese om, at en videnskabelig behandling af fortolkningsproblemet måtte bestå i en bevidstgørelse af fortolkningens forudsætninger. Og i denne forbindelse fremhævede han, at en forståelse af sammenhængen mellem sprog, ånd (Geist) og historie, altså en filosofisk historieopfattelse, udgjorde grundlaget eller forudsætningerne for en videnskabelig hermeneutik (= en fortolkningsteori) (3).

Baggrunden for denne opfattelse må søges hos teologen Fr. Schleiermacher, der forstod hermeneutikkens grundlag som en genetisk teori om idé- og sprogproduktionen i deres enhed, da en fortolkning var et forsøg på at reproducere denne enhed. I modsætning til de hermeneutiske teoretikere i det 17. og 18. årh. formulerede Schleiermacher ikke blot en række regler, begreber og distinktioner, men borede dybere og analyserede fortolkningens mulighedsbetingelser.

På denne måde søgte han at udarbejde en generel hermeneutik, der kunne anvendes ved både de hellige og de verdslige skrifter. Analysen af fortolkningens forudsætninger skulle begrunde de specifikke hermeneutiske regler og bestemme deres opgave som midler til et overordnet mål. En forståelse af hvorledes skrifter blev skabt, udgjorde således grundlaget for en videnskabelig tolkning (Verstehen), der ved hjælp af hermeneutiske regler søgte at reproducere det enkelte skrifs indhold og individualitet.

Selvom Dilthey accepterede store dele af Schleiermachers teori, erkendte han dog samtidig dens iboende begrænsning. Schleiermachers filologiske teori og metode var rettet mod forståelsen af det enkelte skrifs eller forfatterskabs individualitet, men var efter Diltheys mening ikke i stand til at behandle skrifter eller forfatter-skaber som led i en egentlig historisk sammenhæng. Grunden hertil lå i historieforståelsen hos Schleiermacher. Denne tildelte individets skabende aktivitet en meget fri og suveræn rolle, næsten som om det handlede uafhængigt af den historiske situation. Det var især denne begrænsning, Dilthey søgte at overvinde i sit videre arbejde, og med en vis rimelighed kan han betragtes som en af de første, der mere systematisk prøvede at løse historieforskningens hermeneutiske problemer.

Afgørende i denne sammenhæng er indsigten i hermeneutikkens afhængighed af en filosofisk historieforståelse. I generaliseret form medførte den metodelærens afhængighed af en bestemmelse af metodens objekt eller genstandsområde, og følgelig kunne metodeproblemer ikke diskuteres og afklares uden en debat om historiesynets indhold. I dette synspunkt afvises indirekte den senere immunisering af denne debat gennem sondringen mellem historieteori og historiefilosofi. Men samtidig rejste denne indsigt en række videregående spørgsmål. Af Dilthey fordrede den en klargørelse af hans menneskesyn (især den menneskelige handlings karakter og drivkræfter), af hans samfundssyn (især den enkeltes afhængighed og påvirkning af de kollektive kræfter) samt af hans forståelse af den historiske sammenhængs karakter (frihed/nødvendighed). Dette var imidlertid ikke alene et sæt generelle problemer, hvis løsning i sig selv ville udgøre formuleringen af en filosofisk historieforståelse. Men samtidig var det også konkrete og påtrængende problemer, der måtte søges løst i forbindelse med de specifikke historiske undersøgelser, der optog Dilthey i 1860'erne.

Diltheys historieforskning i dette tidsrum vedrørte især tysk åndshistorie i det 18. og begyndelsen af det 19. årh., og dens midtpunkt var udarbejdelsen af *Leben Schleiermachers* (1867/70). I en række biografiske studier af blandt andre Schlosser, Novalis og Lessing søgte han at finde midler og begreber til en præcisere analyse og forståelse af denne forsknings tema: karakterdannelsen, dannelsen af livs- og verdensanskuelser samt deres virkning i samfundet. Som et styrende moment bag Diltheys valg af dette tema lå ønsket om at udarbejde en filosofisk-videnskabelig livsanskuelse, og gennem sine historiske undersøgelser ville han klarlægge sin stilling til den nyere tyske kulturtradition, altså den idealistiske og romantiske livs- og verdensforståelse. Ifølge den fremherskende opfattelse i samtiden havde den idealistiske og romantiske helhedstænkning spillet fallit, og dette synspunkt delte Dilthey, men han ønskede ikke slet og ret at afskrive traditionen. Tværtimod ville han fastholde og videreudvikle elementer i den, og Schleiermachers livs- og verdensanskuelse udgjorde for ham et godt udgangspunkt for en sådan transformation af traditionen. Det inspirationsgivende grundsynspunkt formuleredes således:

Der Idealismus schien in der Philosophie die gemeine Wirklichkeit zu verneinen, in der Dichtung sie zu vergessen, und es war doch seine wahre Aufgabe, sie zu bilden und neu zu gestalten. Wo Dichter und Philosophen endeten, begann der Ethiker, der religiös-sittliche Redner. (XIII/1, 466)

Videreudviklingen af traditionen skulle skabe en formidling mellem teori og praksis, således at såvel en kendsgerningsfattig teori som en idéløs praksis blev undgået. Filosofien og humanvidenskaberne (Geisteswissenschaften) havde efter Diltheys mening et praktisk og samtidsrettet sigte; de skulle udfylde den opgave at være handlingsorienterende med hensyn til midler, værdier og mål. Til gengæld måtte disse videnskaber baseres på en helhedsopfattelse af mennesket. Medens den idealistiske tradition, f. eks. hos Kant, havde arbejdet med en uovervindelig konflikt mellem på den ene side menneskers drifter og bevæggrunde og på den anden det moralske krav og ideal, var den inspirationsgivende idé hos Schleiermacher, at konflikten mellem følelse og fornuft, drift og vilje, tilskyndelse og dyd kunne overvindes gennem et bevidst udformet livsideal, således at de samvirkende kunne bidrage til virkeliggørelsen af det menneskelige ideal.

Baggrunden for Diltheys interesse for menneskers karakter og livsanskuelse var, at han forstod disse som afgørende formative elementer i menneskers historiske handlinger, hvis forståelse fordrede en klarlæggelse af de tilgrundliggende behov, følelser, forestillinger og mål, deres samspil og konflikt. Med størstedelen af sin samtid delte Dilthey troen på fremskridtet, men medens f. eks. Th. Buckle og A. Comte alene placerede dette i den videnskabelige erkendelses udvikling, mente Dilthey, at der var et gensidigt afhængighedsforhold mellem det intellektuelle og det moralske fremskridt. De afgørende indsigter her var, at hverken følelses- eller viljesmomenterne i menneskelig handlen kunne reduceres til forestillinger (intellektet) samt, at forestillinger ikke som sådan kunne frembringe handlinger. Følgelig forudsatte forandringer i menneskers handlinger (fremskridtet) ændringer i hele samspillet mellem ideer, følelser og motiver, og hans historieforskning må forstås som et bidrag til en empirisk undersøgelse og systematisk klarlæggelse af livsanskuelsens betydning i dette samspil og den historiske udvikling. Den overordnede problemstilling, der gik igennem hans forskellige biografiske undersøgelser, herunder Schleiermacherbiografien formuleredes således:

... in dem Verhältnis des einzelnen zu der Gesamtheit, in welcher er sich entwickelt und auf die er zurückwirkt, liegt der Schwerpunkt der Biographie wie des Lebens selber; zumal aber die Biographie eines Denkers oder Künstlers hat die grosse geschichtliche Frage zu lösen, wie ganz zerstreute Elemente der Kultur, welche durch allgemeine Zustände, gesellschaftliche und sittliche Voraussetzungen, Einwirkungen von Vorgängern und Zeitgenossen gegeben sind, in der Werkstatt des einzelnen Geistes verarbeitet und zu einem originalen Ganzen gebildet werden, das wiederum schöpferisch in das Leben der Gemeinschaft eingreift. (XIII/1, xxxiii)

Med denne problemformulering søgte Dilthey at sammenskue to forskningstraditioner og samtidig undgå deres separate fejlsyn. På den ene side brød han med den pragmatiske historieforståelse fra især det 18. årh. Den blev afvist på grund af dens mekanistiske menneskesyn, der ikke var i stand til at behandle og forklare menneskers mere komplekse produkter og virksomhed. Han stillede sig også kritisk til denne tradition, fordi den ofte medførte en atomisering af den historiske sammenhæng, og desuden manglede den sans

for betydningen af de kollektive kræfter. Samtidig fastholdt han betydningen af den enkeltes idéverden som central for forståelsen af historisk handlen, når blot det tilgrundliggende menneskesyn indeholdt den idealistiske indsigt i mennesket som et produktivt og skabende individ. På den anden side brød han også med den hegelianske historieforståelse, f. eks. repræsenteret ved kirkehistorikeren Fr. Chr. Baur, fordi den eksklusivt placerede den historiske udvikling i tidsånden, altså på det kollektive plan, hvorved menneskers personlige interesser og motiver blev irrelevante og kun udgjorde det tilfældige i den historiske sammenhæng. De kollektive kræfter skulle dog fastholdes som afgørende historiske størrelser, når blot de ikke blev til ideale konstruktioner eller fik tillagt en egen immanent teleologi. Sammenskuende forsøgte Dilthey således at bearbejde det dialektiske problemkompleks mellem historie som menneskelig handlen og historie som frembragt produkt (der objektive Geist), der former og begrænser menneskers historiske handlingsmuligheder, men som samtidig er det, der bliver omformet gennem disse handlinger (4).

Som praktisk forskningsopgave behandlede Dilthey dette problemkompleks i *Leben Schleiermachers*, der dog aldrig blev ført til ende. Dette værk karakteriseres formentlig bedst som en idéhistorisk og videnssociologisk undersøgelse, der beskriver og forklarer udviklingen i Schleiermachers virke og idéverden i deres betingethed af mulighederne i den samtidige situation (5). For at klarlægge disse muligheder anvender Dilthey ideen om en generation, der betegner en gruppe personer, der er opvokset og uddannet under et fælles sæt af betingelser (6). Fællespræget i en generations virksomhed og selvforståelse søges herefter forklaret gennem samspillet af to sæt af betingelser, nemlig dels den forhåndenværende intellektuelle kultur og dels de sociale og politiske forhold. Den nye filosofi, som Kant netop formulerede i 1780'erne, og den nye livsanskuelse, der kom til udtryk i Goethes værker, udgjorde tilsammen kernen i den livs- og idéverden, som Schleiermacher og hans generation tilegnede sig, og den kom til at danne udgangspunkt for deres virksomhed. I dette udgangspunkt lå både en række muligheder og nogle afgørende begrænsninger. Dilthey fremhævede især, at ideer og problemstillinger fra den empiristiske tradition i England og Frankrig lå uden for denne generations horisont; netop en begrænsning, Dilthey selv søgte at overvinde i sit eget arbejde. Den centrale udfordring eller mulig-

hed, der bød sig for den generation, der var opvokset med Kants filosofi og Goethes digterisk formulerede livsideal, var forsøget på en filosofisk, altså begrebslig, formulering af grundsynspunktet i Goethes livs- og verdensanskuelse. Ved denne reduktive tese om grundlaget for den tyske idealisme mente Dilthey, at han kunne undergrave idealismens krav på absolut viden og samtidig fastholde bestemte ideer som livsidealer.

Den tyske tænknings og digtnings forkærlighed for livsanskuelses-spørgsmål forklarede af Dilthey ved de daværende sociale og politiske forhold. Her formuleredes den velkendte 'kompensationstese': da middelklassen og især det dannede borgerskab ikke havde mulighed for aktiv udfoldelse i det politiske liv, kom den indre dannelse og problemerne, som de overleverede kristne livsanskuelser frembød, til at stå i centrum for deres arbejde og livsverden. Til disse fælles sociale determinanter føjedes en række specifikke sociale og politiske forhold, når udviklingen hos Schleiermacher og hans generation skulle forklare. Især det nye Berlinske bymiljø ved slutningen af det 18. årh. fremhævedes, fordi det udgjorde den sociale ramme for store dele af den nye generation. Beskrivelsen af Berlins udvikling fik følgelig tildelt et helt kapitel i værket, hvor byens vækst, opbruddet i de sociale normer og den vigtige rolle, de jødiske rigmandsfamilier og især de jødiske kvinder spillede i det intellektuelle miljø, beskrives. Fra Diltheys side var dette blot et første forsøg på at integrere åndshistorien i en social-politisk sammenhæng. For eksempel skrev han:

Es besteht ein wichtiger, bisher noch nicht wissenschaftlich untersuchter Zusammenhang zwischen grossen Richtungen der Gesellschaft und solchen des geistigen Schaffens. . . . Goethe schuf sich Verhältnisse in Weimar, welche diesem Bedürfnis entsprachen. Mit naiver Unbefangenheit lebte er, wie er dichtete. Indem nun aber sein Lebensideal inmitten dieser grossstädtischen Gesellschaft geltend gemacht wurde, inmitten von so viel Skeptizismus gegenüber rein idealen Empfindungen, von so viel Ungebundenheit des Lebens und raschem Wechsel von Wunsch und Genuss, entsprangen aus diesem Lebensideal die Lehren von grenzenlosen Recht der Leidenschaft. Die Gesellschaft war tief davon durchwühlt. Man muss Gentz, Tieck, Bernhadi, Friedrich Schlegel in gewissem Sinne als Resultate dieser Gesellschaft ansehen. (XIII/1, 217 f)

Dilthey gik ud fra, at de samme anlæg for skabende virksomhed

fandtes i enhver generation, og følgelig forklarede de specielle historiske omstændigheder, hvorledes talentpotentialet blev udnyttet. Klarlæggelsen af den idémæssige og social-politiske baggrund for Schleiermachers generation anvendtes f. eks. til at forklare det paradoks, at generationens digteriske skaben stort set blev til epigoneri, medens dens filosofiske og videnskabelige landvindinger var store og perspektivrige. Berlinmiljøet med dets opbrud i normerne for menneskeligt samkvem blev en prøvesten for den nye generations ideer og idealer. Generationens forsøg på at videreudvikle og gennemleve idealet om det skabende og autonome menneske blev ofte til en legitimering af sværmeriet, lidenskabernes frie udfoldelse og geniets ret. Dette forsøg på at omsætte livsidealet til praktisk livsform førte til konflikter i og senere opløsning af venskabskredsen af yngre digtere og intellektuelle i Berlin. Og Dilthey forklarede re-orienteringen i Schleiermachers selvforståelse således:

Das Leben begann seinen Unterricht. Er erfuhr die totale Machtlosigkeit des Idealismus und seiner Forderungen gegenüber den Leidenschaften und ihrer Dialektik, wenn dieser sich von den grossen Grundsätzen der Religion und Gesellschaft trennt und seine persönliche Gesinnung den Affekten gegenüberstellt. Es bedarf einfacher, allgemeingültiger, durchgreifender Maximen, das Leben zu beherrschen; ideale Gesinnung, welche sich an die Gesinnung wendet und von ihr die Entscheidung erwartet, ist gegenüber den Irrungen der Menschen und dem unbändigen Drang ihres Willens gleich dem Wort eines Philosophen inmitten einer tobenden Volksmasse. . . . Er gerade erfuhr nunmehr, dass seine Anschauung unzureichend sei, das Leben den neuen Bedürfnissen gemäss zu regeln. (XIII/1, 486)

I *Leben Schleiermachers* havde Dilthey således gennemført et klart brud med den immanente idéhistorie, hvor forandringer alene forklares ved fremkomsten af nye indsigter og forestillinger, og havde samtidig påbegyndt en mere videnssociologisk undersøgelse af sammenhængen mellem menneskers tankeverden og samtidens social-politiske forhold. Dog skal det også fremhæves, at han tildelte den mere immanente idéudvikling en central plads i analysen, der bl. a. omfattede en detaljeret redegørelse for Schleiermachers kritik af Kants livsanskuelse, hvor de problematiske forudsætninger og ubesvarede spørgsmål hos Kant blev underkastet en grundig analyse. På denne måde søgte Dilthey at undgå både en antagelse om en fuld-

stændig social determinering af udviklingen i livsidealerne og en antagelse om individets store frihed i forhold til dets sociale ophavssituation; dog uden at hans grundsynspunkt om individets afhængighed og påvirkning af dets livsverden var blevet teoretisk gennemtænkt og afklaret.

Af Diltheys skrifter fra 1860'erne fremgår det tydeligt, at hans arbejde med Schleiermacherbiografien havde givet anledning til refleksioner over en række filosofiske, metodiske og videnskabs-teoretiske problemer, og store dele af hans senere arbejde kan betragtes som forsøg på at gennemarbejde, samordne og løse disse problemer. Som udgangspunkt for en udredning af nogle centrale punkter i disse refleksioner vil jeg tage Diltheys selvforståelse som historiker.

Rankes kontemplative erkendelsesideal lå ikke til grund for Diltheys historieforskning, selvom han i bogstavelig forstand var en elev af Ranke. På en vis måde lå han mere på linie med Droysen og den preussiske skole med deres samtidsrettede og publicistiske historieskrivning, blot med den afgørende forskel, at medens de rettede deres opmærksomhed mod den politiske historie, var hans foretrukne felt kultur- og idéhistorien. Men den mest afgørende inspiration kom formentlig fra Kant, Schlosier og Gervinus, der forstod historieforskningen som et middel til udarbejdelsen af en praktisk livsanskuelse, og det er især på denne baggrund den kritisk-normative dimension i Diltheys historieskrivning må forstås.

I sammenhæng med hans afvisning af den idealistiske filosofis fordring om absolut viden må følgende synspunkt forstås: «Alle Geschichtsschreibung ist durch die Summe der Erfahrungen bedingt, welche den Geschichtskreis eines Zeitalters bilden» (XII, 162). Denne indsigt i den historiske erkendelses egen historicitet kom til at udgøre en kerne i ideen om historisk bevidsthed. Men samtidig rejste den en række erkendelses- og videnskabsteoretiske problemer. I forlængelse af Diltheys tidligere afvisning af en forudsætningsløs fortolkning, udelukkede muligheden af et forudsætningsløst grundlag for videnskabelig erkendelse, og problemet søgtes løst ved at forstå den videnskabelige erkendelse som en åben og dynamisk proces, i hvilken forskellige forudsætninger og hypoteser blev kritiseret og revideret, således at også fejlagtige antagelser efterhånden blev elimineret (7). I dette synspunkt lå een af de centrale grunde til, at Dilthey afviste forestillingerne om den rene (Kant) eller den absolute fornuft

(Hegel) og i stedet talte om den historiske fornuft. Mere relevant for forståelsen af den specifikt hermeneutiske dimension i Diltheys refleksioner er dog formuleringer som:

... die [historische Anschauung soll] das ungezwungene und ungekünstelte Resultat des ganzen Menschen ... sein. (XV, 37)

Das auffassende Vermögen, welches in den Geisteswissenschaften wirkt, ist der ganze Mensch; grosse Leistungen in ihnen gehen nicht von der blossen Stärke der Intelligenz aus, sondern von einer Mächtigkeit des persönlichen Lebens. (I, 38)

En anden af kerneideerne bag Diltheys opgør med Kants idé om den rene fornuft bliver udtrykt her. Kants intellektualistiske erkendelsesteori var ikke i stand til at klarlægge mulighedsbetingelserne for den historiske erkendelse, der netop forudsatte hele menneskets aktive deltagelse i erkendelsesprocessen, og også af denne grund styredes Diltheys refleksioner af ideen om en historisk fornuft. Vigtigere i denne sammenhæng er en klarlæggelse af, hvorfor han forstod den humanvidenskabelige erkendelses karakter på ovennævnte måde. Som nævnt havde han indset, at et komplekst samspil af behov, forestillinger, følelser og bevæggrunde indgik i menneskers historisk-socialt handlinger. Og netop forståelsen af dette samspil, især følelses- og motivdimensionen, fordrede medleven, fantasi og empati, altså mentale aktiviteter, der ikke kunne reduceres til rene intellektuelle processer. Eksempelvis skriver han:

In der Natur dieser Individuen liegt ein zweites methodisches Hilfsmittel der Forschung. Die Gemüts- und Willenskräfte in ihnen sind so gleichartig, so sehr der mannigfachsten Entwicklungen fähig, dass wir durch einen Vorgang der Phantasie die Motivation für eine jede Art von Handlungen nachzubilden im Stande sind. Indem wir nacherleben, verstehen wir, und so vermögen wir erstlich die dürftigen Nachrichten aus der Vergangenheit wieder zu beleben. Wir vermögen alsdann mit grosser Sicherheit von einer gegebenen Tatsache aus rückwärts Beweggründe, vorwärts Folgen zu rekonstruieren. (8)

Kernepunktet hos Dilthey er således, at de historiske begivenheders handlingskarakter ikke kunne forstås uden medleven, fantasi og empati. Disse psykologiske aspekter af den interpretative forståelse udgjorde en forudsætning for, at bevidsthedsdimensionen (det indre) i de historiske kilder, der forelå som fysiske genstand, kunne erken-

des. Senere blev historisk kilde benævnt livsytringer (Lebensäusserungen), og den hermeneutiske metode blev forstået som midlet til en videnskabelig og almengyldig erkendelse af det liv, der havde frembragt dem. Baggrunden for dette synspunkt var til dels Diltheys egne refleksioner over sit arbejde som historiker. Men samtidig – og det er det afgørende – var det en indsigt i den metode og de mentale egenskaber, hvis store anvendelse forklarede opblomstringen i den historiske forståelse i Tyskland i tiden omkring år 1800. På sin vis var det blot en udviklet anvendelse af grundskemaet hos Schleiermacher, altså at fortolkning udgør en slags reproduktionsproces, hvis videnskabelige grundlag er en forståelse af produktionsprocessen. Senere betonedes Dilthey, at brugen af medleven, fantasi og empati ikke udgjorde en særegen metode, der så at sige var blevet indført af historikere. Tværtimod var det blot en videnskabelig og metodisk videreudvikling af den fremgangsmåde, der anvendes overalt i menneskers daglige liv, når de skal forstå bevidsthedsdimensionen i andre menneskers handlinger og ytringer (9). Tillige var det et sæt af mentale aktiviteter, som f. eks. digtere og skuespillere særligt opøvede, og hermed forklares, hvorledes Dilthey også kunne anvende studiet af kunstnerisk skaben til belysning af humanvidenskabernes indholds- og metodeproblemer.

Medens en fremhævelse af de nævnte psykologiske aspekter af den interpretative forståelse er meget almindelig i Diltheyforskningen, sker der sjældent en betoning af Diltheys indsigt i – hvad jeg vil kalde – problemet om den saglige forforståelse (Vorverständnis) (10). I forbindelse med hans refleksioner over Schleiermacherbiografien formuleres denne indsigt på følgende måde:

Der wahre Historiker ist ein Mitarbeitender ... Einen Vergangenen versteht nur, wer mit ihm dieselbe Arbeit, mit ihm denselben Drang der Forschung teilt. Zusammenfassende Historie kann nicht entbehrt werden. Aber das Höchste leistet stets, wer über Vergangene spricht als ein ihres Geschäfts Kundiger, wovon Thukydides und Machiavelli in der Geschichte der Staaten und des Kriegs als Beispiel. (11)

Diltheys afvisning af en forudsætningsløs fortolkning er tidligere blevet nævnt, men dette standpunkt rejste selvfølgelig problemet om muligheden af at skelne mellem adækvate og inadækvate forudsætninger. Forsøget på at løse dette problem viser et centralt perspektiv

i Diltheys beskæftigelse med det erkendende subjekt. Hans interesse var blandt andet rettet mod erkendelsens ophav, og hans analyse udgjorde et forsøg på – hvad jeg vil kalde – en tematisering af historisk forskningspraksis. Hermed blev spørgsmålet om, hvad en adækvat historiker er, inddraget i den metodiske refleksion. Hans indsigt i historikeren som en medarbejder var et første forsøg på at løse det nævnte problem, og dens grundlag var en erkendelse af sammenhængen mellem på den ene side succesrig historieforskning og på den anden historikerens egenskaber og viden. Fra denne indsigt uddrog Dilthey da også følgende generelle regel eller rekurrensmønster:

... Geschichte schreiben wird einmal jederzeit genauso in dem Masse gelingen, als man die Natur der Klasse von Tatsachen kennt, um deren Verlauf in irgendeinem Zeitalter es sich handelt. (XVII, 345)

I dette synspunkt lå klart en afvisning af, at historieforskningen så at sige startede med kildebehandlingen. Men i sig selv løste den nævnte regel ikke det korrelative problem om, hvorfra historikere kan få saglig viden om de fænomener, de vil behandle, eller hvorledes en sådan viden kan opnås. Diltheys kritiske holdning til den idealistiske tradition udelukkede muligheden af, at han var villig til at anvende en mere spekulativ eller apriorisk bestemmelse af historiens essentielle indhold, selvom han var villig til at anerkende nogle af idealismens historiefilosofiske teser som hypoteser, der skulle efterprøves i konkrete undersøgelser. Et kernepunkt i hans bestræbelser var at bidrage til humanvidenskabernes emancipation fra metafysiske grundantagelser, og hans opgør med idealismen udgjorde blot eet moment i hans generelle kamp mod metafysikken inden for såvel filosofien som videnskaberne. Hans løsning af problemet om den saglige forforståelse var en indsigt i et gensidigt afhængighedsforhold mellem en empirisk historievidenskab og de empirisk-systematiske humanvidenskaber.

Formuleringen af dette program udgjorde midtpunktet i første bog af *Einleitung in die Geisteswissenschaften* fra 1883, hvis undertitel var *Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte*. Her anvistes en løsning af den eksisterende konflikt mellem den historiske skole og den abstrakte tænkning, der var fremkommet, fordi historieskrivningen næsten syste-

matisk rettede opmærksomheden mod det særegne og så bort fra de ensartede og rekurrente mønstre i den historisk-social virkelighed, medens de forskellige abstrakte skoler betragtede deres egne abstrakte ideer som udtømmende erkendelse af virkeligheden. I stedet for en fastholdelse af denne konflikt fremhævede Dilthey disse synsvinklers komplementaritet og gensidige afhængighed. De systematiske humanvidenskaber behøvede konkret historisk viden om forskellige tidsepoker, hvis de gennem abstraktion, induktion og komparation skulle udskille de almene rekurrente mønstre eller love i den historisk-social virkeligheds mangfoldighed, medens historieforskningen som nævnt behøvede systematisk viden om mennesket og samfundet. Han skrev f. eks.:

... Anthropologie und Psychologie [sind] die Grundlage aller Erkenntnis des geschichtlichen Lebens, wie aller Regeln der Leitung und Fortbildung der Gesellschaft. ... Ein Typus der Menschennatur steht immer zwischen dem Geschichtsschreiber und seinen Quellen, aus denen er Gestalten zu pulsierendem Leben erwecken will; er steht nicht minder zwischen dem politischen Denker und der Wirklichkeit der Gesellschaft, welcher dieser Regeln ihrer Fortbildung entwerfen will. Die Wissenschaft will nur diesem subjektiven Typus Richtigkeit und Fruchtbarkeit geben. (I, 32)

Som alternativ til anvendelsen af humanvidenskabelige teoridannelser i historieforskningen kunne historikere blot udnytte deres egne livserfaringer. Men muligheden af en forudsætningsløs 'approach' til det historiske stof var ifølge Dilthey udelukket.

I sig selv implicerede hans generelle indsigt i historievidenskabens afhængighed af de systematiske humanvidenskaber ikke en stillingtagen til problemet om de forhåndenværende systematiske humanvidenskaber var adækvate eller velegnede til løsningen af denne opgave. Dette er et andet og videregående spørgsmål. Diltheys svar på dette spørgsmål var på mange punkter et nej. Og følgelig stod han overfor den opgave at bidrage til omformningen af det bærende grundsyn i de eksisterende systematiske humanvidenskaber. Nogle af de hermeneutisk set mest relevante overvejelser på dette felt skal derfor fremdrages nu.

Ifølge Diltheys overordnede tese skulle historikere f. eks. anvende psykologiske teorier i forbindelse med deres biografiske studier. Men til dette formål var de samtidige psykologiske teorier ikke videre

velegnede, da de mere eller mindre var baseret på en atomistisk og reduktionistisk analyse af menneskers bevidsthedsliv. Samtidens empiristiske psykologi havde underkastet f. eks. sansninger, perceptioner og associationer en grundig analyse, men på et sådant grundlag var det ikke muligt at nå en bedre forståelse af menneskers handlinger eller karakterdannelse. Derfor var Diltheys holdning til f. eks. Buckles og Taines positivistiske historieforskning, der netop var inspireret af en sådan psykologi, meget kritisk. Fremfor anvendelsen af en empiristisk psykologi, fremhævede Dilthey, gjorde historikere bedre i at drage nytte af deres egne livserfaringer. Dog lod han det ikke blive ved dette, men gik videre og søgte at udarbejde et mere adækvat helhedssyn.

Die Betrachtung des Lebens selber fordert, dass die ganze unverstümmelte und mächtige Wirklichkeit der Seele von ihren niedrigsten bis zu ihren höchsten Möglichkeiten zur Darstellung gelange. Dies liegt innerhalb der Forderungen, welche die Psychologie selber an sich stellen muss, wenn sie nicht hinter Lebenserfahrung und dichterischer Intuition zurückbleiben will. Eben dasselbe fordern die Geisteswissenschaften. In ihrer psychologischen Grundlegung müssen alle psychischen Kräfte, alle psychischen Formen von den niedrigsten bis zu den höchsten, bis zu dem religiösen Genius, bis zu dem Religionsstifter, dem geschichtlichen Helden und dem künstlerischen Schöpfer, als welche die Geschichte und die Gesellschaft vorwärts bewegen, ihre Darstellung und gleichsam ihre Lokalisierung finden. . . . dann wird die Psychologie das Werkzeug des Historikers, des Nationalökonomen, des Politikers und Theologen werden; dann wird sich auch den Menschenbeobachter und den Praktiker leiten können. (V, 157 f)

Den nye psykologi skulle således ikke behandle et eller flere aspekter af mennesket, men netop hele mennesket og mennesket som en helhed. Dilthey kaldte den ofte for realpsykologi eller antropologi, og den skulle udgøre basisdisciplinen blandt de systematiske humanvidenskaber. I en stor afhandling «Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie» fra 1894 skitserede han sin opfattelse af denne disciplin. Her søgte han at afdække strukturopbygningen i mennesket som psykofysisk væsen. Han udskilte tre sfærer eller substrukturer, der ikke kunne reduceres til hinanden, men som indgik i en overordnet og målrettet struktursammenhæng. Der var en kognitiv, en emotiv og en volitiv sfære. Menneskets udvikling

og karakterdannelse blev derefter forstået som den måde, på hvilken samspillet mellem disse sfærer var blevet tilegnet, men såvel udviklingen som karakterdannelsen var dybt præget af den historisk-socialle verden, i hvilken individet levede. I moderne terminologi ville Diltheys basisdisciplin formentlig blive kaldt en slags socialpsykologi.

Dilthey kunne heller ikke uden videre overtage samtidens forskellige teorier om samfundet eller andre kollektive fællesskaber. Idealtypisk udtrykt søgte han her at undgå såvel en atomistisk-naturrettelig opfattelse, der implicerede en mekanistisk samfundsmodel, som en kollektivistisk opfattelse, der implicerede en organisistisk samfundsmodel. I modsætning hertil forstås samfundet som bestående og frembragt af menneskers forskellige interaktionsmønstre (vekselvirkninger), og forholdet mellem individet og samfundet beskrives bl. a. på følgende måde:

Der Strom des Geschehens in [der Gesellschaft] fließt unaufhaltsam voran, während die einzelnen Individua, aus denen er besteht, auf dem Schauplatz des Lebens erscheinen und von ihm wieder abtreten. So findet das Individuum sich in ihm vor, als ein Element, mit anderen Elementen in Wechselwirkung. Es hat dies Ganze nicht gebaut, in das es hineingeboren ist. Es kennt von den Gesetzen, in denen hier Individuen aufeinander wirken, nur wenige und unbestimmt gefasste. Wohl sind es dieselben Vorgänge, die in ihm, vermöge innerer Wahrnehmung, ihrem ganzen Gehalt bewusst sind, und welche ausser ihm dieses Ganze gebaut haben; aber ihre Verwicklung ist so gross, die Bedingungen der Natur, unter denen sie auftreten, sind so mannigfaltig, die Mittel der Messung und des Versuchs sind so eng begrenzt, dass die Erkenntnis dieses Baues der Gesellschaft durch kaum überwindlich erscheinende Schwierigkeiten aufgehalten worden ist. Hieraus entspringt die Verschiedenheit zwischen unserem Verhältnis zur Gesellschaft und dem zur Natur. Die Tatbestände in der Gesellschaft sind uns von innen verständlich, wir können sie in uns, auf Grund der Wahrnehmung unserer eigenen Zustände, bis auf einen gewissen Punkt nachbilden, und mit Liebe und Hass, mit leidenschaftlicher Freude, mit dem ganzen Spiel unserer Affekte begleiten wir anschauend die Vorstellung der geschichtlichen Welt. Die Natur ist uns stumm. (I, 36)

Bag denne opfattelse af mennesket og samfundet lå nogle fundamentale antagelser af relevans for forståelsen af en hermeneutisk historieopfattelse. For Diltheys vedkommende var ideen om, at de virk-

somme kræfter i samfundet på en vis måde er de samme som dem, der findes i individet, formentlig hentet fra Vico og især W. von Humboldt (12). Samfundet forstås som et menneskeskabt fænomen, altså som frembragt af menneskelige handlinger, der som handlinger er konstitueret af et samspil af forestillinger, følelser og mål. Idag ville man nok snarere tale om, at samfundet er (delvis) konstitueret af mening, om menneskers sociale livsverden og om den samfundsskabte virkelighed (13). I hvert fald baseres et sådant samfundssyn på en antagelse om en kvalitativ forskel mellem natur og ånd (Natur/Geist), mellem fysiske og mentale processer, altså en afvisning af muligheden af en egentlig reduktion af bevidsthedslivet til et sæt fysisk-kemiske processer.

Disse antagelser dannede baggrunden for Diltheys skelnen mellem natur- og humanvidenskaber og for hans arbejde med at skabe et fundament (Grundlegung) for sidstnævnte. I videnskabens forhold til sit genstandsområde fandtes en afgørende forskel mellem natur- og humanvidenskab. Medens Dilthey mente at kunne fastholde en cartiansk subjekt-objekt dikotomi i forbindelse med studiet af naturfænomener, kunne en sådan ikke uden videre fastholdes i humanvidenskaberne, da disse var en del af den historisk-sociale verden, som de samtidig studerede. Dette udgjorde et centralt punkt i hans afvisning af den positivistiske traditions forsøg på at overføre naturvidenskabernes metode og begreber på studiet af den menneskeskabte verden. Et andet vedrørte det kausalitetsbegreb, der kunne anvendes i historie- og samfundsforskningen. Dilthey udelukkede på ingen måde studiet af lovmæssigheder eller rekurrensmønstre fra humanvidenskaberne, tværtimod var dette netop studiefeltet for de systematiske humanvidenskaber. Men det problem, han løb ind i, vedrørte spørgsmålet om, hvad præcist årsagsforhold vil sige, når det drejede sig om menneskers handlinger og interaktionsmønstre. Eksempelvis skrev han:

... das theoretische Grundproblem dieses ganzen Erkenntnisgebietes [ist] die besondere Natur der ursächlichen Beziehungen . . ., welche im Individuum zwischen seinen Motiven walten, in höherer Ordnung dann zwischen Individuen oder zwischen den zusammengesetzten Totalkräften in der Gesellschaft und der Geschichte. Der Wassersturz setzt sich aus homogenen stossenden Wasserteilchen zusammen; aber ein einziger Satz, der doch nur ein Hauch des Mundes ist, erschüttert die ganze beseelte Gesell-

schaft eines Weltteiles durch ein Spiel von Motiven in lauter individuellen Einheiten, deren keine mit der anderen vergleichbar ist: so verschieden ist das in der Vorstellung auftretende Motiv von jeder anderen Art der Ursachen. Hier ist der Knotenpunkt der Wissenschaften, der Philosophie insbesondere. Er liegt in dem Übergang von der Tatbeständen der Wirklichkeit zu dem Sollen, dem Zweck, dem Ideal. (V, 63 f)

Hvis menneskers handlinger og interaktionsmønstre skulle forklares, måtte de tilgrundliggende motiver og mål inddrages som forklarende faktorer. Ud fra Diltheys forståelse af den menneskelige handlingers karakter betød dette, at værdi- og normsfæren måtte inddrages i analysen. Denne opfattelse anvendte han også i sin teori om de forskellige aktivitetssfærer i samfundet, f. eks. den samfundsøkonomiske, den politiske og den moralske (Sitten). Disse sfærer blev forstået som målrettede interaktionsmønstre eller sammenhænge (Zweckzusammenhänge), der som grundlag havde fælles behov og mål hos grupper af individer. Når den hermeneutiske metode blev en af de fundamentale discipliner for alle humanvidenskaber, var grunden, at hvis historisk-socialt fænomener skulle forstås som menneskeskabte, måtte de tilgrundliggende motiver og den mening, som de havde for mennesker, erkendes, og midlet til opnåelsen af en sådan erkendelse var den interpretative forståelse (Verstehen). Til gengæld udgjorde et 'værensfællesskab' mellem forsker og forskningsobjekt en fundamental forudsætning for en sådan forståelse. Denne viciantske tankegang kom da også klart til udtryk i formuleringer som:

...ich erlebe meine Zustände selber, ich bin in die Wechselwirkungen der Gesellschaft verwebt als ein Kreuzungspunkt der verschiedenen Systeme derselben. Diese Systeme sind eben aus derselben Menschennatur hervorgegangen, die ich in mir erlebe, an anderen verstehe. ... die erste Bedingung für die Möglichkeit der Geschichtswissenschaft liegt darin, dass ich selbst ein geschichtliches Wesen bin, dass der, welcher die Geschichte erforscht, derselbe ist, der die Geschichte macht. (VII, 278)

Som nævnt tidligere var analysen af livs- og verdensanskuelser et meget centralt tema i Diltheys historieforskning, og baggrunden herfor var hans ønske om at udarbejde en praktisk og videnskabeligt begrundet livsanskuelse. På dette felt påbegyndte han også arbejdet

med en systematisk teori, der gik under betegnelsen «Weltanschauungslehre». Det specifikke indhold af forskellige livsanskuelser var ifølge Dilthey dybt præget af samtidens samfundsmæssige forhold, men det var ikke dette problem, der her interesserede ham, altså det problemkompleks, der senere udforskes mere systematisk i videnssociologien. Hans interesse var derimod rettet mod tre andre problemstillinger: (i) livsanskuelsernes almene antropologiske grundlag og dannelsesproces, (ii) de former eller medier, i hvilke livsanskuelser kom til udtryk, og (iii) en opstilling af livsanskuelsernes typologi.

Det antropologiske grundlag for livsanskuelser var menneskers fundamentale behov for meningsfylde. De eksistentielle spørgsmål om verdens mening, om det højeste gode og om normerne for mennesker livsførelse, der til alle tider var dukket op i menneskers konkrete livssituation, var blevet besvaret ved hjælp af livsanskuelser. I dannelsen af en livsanskuelse fandt Dilthey samspillet eller syntesen af den kognitive, den emotive og den volitive sfære i menneskers bevidsthedsliv. Et verdensbillede udgjorde det kognitive grundlag for en livsanskuelse, og hertil føjedes nogle værdioplevelser, hvis kilde var menneskers følelsesliv, og disse oplevelser var bestemmende for det, mennesker fandt betydnings- og meningsfuldt. Hertil føjedes endnu en dimension, den volitive, der bestod i målsætninger og et livsideal, som virkede styrende for menneskers handlinger. I en livsanskuelse forefandtes således en syntese af det kognitive, det evaluative og det normative, altså en syntetisk helhed, der kunne udfylde den praktiske opgave at være handlingsorienterende. Man kan også sige, at gennem en sådan syntese kunne Kants opspaltning af mennesket i et erkendende (den rene fornuft) og et handlende (den praktiske) væsen overvindes. Med hensyn til livsanskuelsernes former skelnede han mellem en religiøs, en kunstnerisk og en filosofisk form. Men modsat Hegels analyse af disse fænomener under begrebet den absolute ånd, var der hos Dilthey ingen egentlig rangfølge i disse former, og muligheden af den ene forms 'ophævelse' i en anden blev afvist. Desuden opstillede han en typologi over de filosofiske livsanskuelser, der blev anvendt i hans studier af filosofi- og idéhistorien. De tre typer var: naturalismen, frihedens idealisme og den objektive idealisme, der ud fra hver sin grundoplevelse tolkede menneskelivet og verden.

Diltheys oprindelige interesse for livsanskuelser var bestemt af ønsket om at formulere en praktisk og videnskabelig livsanskuelse,

men det var præcist på dette punkt, at han løb ind i alvorlige vanskeligheder. Han stod konfronteret med problemet om at ophæve den tilsyneladende uløselige konflikt mellem de forskellige livsanskuelser. Dette betød, at netop muligheden af en almengyldig syntese af det kognitive, det evaluative og det normative, der kunne være handlingsorienterende, var blevet et afgørende problem i hans helhedssyn. Med dette problem om at forlige på den ene side indsigten i den historiske relativitet og mangfoldighed og på den anden kravet om almengyldig erkendelse og værdier kæmpede han i sine sidste år, dog uden at finde midler til ophævelsen af konflikten, selvom han aldrig opgav håbet.

Jeg har søgt at give en mere almen introduktion af hermeneutisk historieforskning gennem en analyse af Diltheys forskningspraksis og metodisk-teoretiske refleksioner. Indirekte har denne introduktion bestået dels i opstillingen af et slags problemkatalog og dels i identifikationen af nogle fundamentale indsigter og antagelser. Som afslutning vil jeg forsøge en mere systematisk sammenfatning. Udgangspunktet kan her være indsigten i metodelærens afhængighed af dens genstandsområde. Hermeneutik er følgelig ikke blot en metodelære, men implicerer samtidig en teori om mennesket, samfundet og historien. Det er derfor vanskeligt at pege på et systematisk udgangspunkt for denne tænkning, tværtimod må forskeren så at sige tænke sig selv med. Dette kan forstås som en almengørelse af indsigten i, at forsker og forskningsobjekt tilhører den samme historisk-socialt verden. Det er denne indsigt, der ligger bagved den megen hermeneutiske tale om historisk-social erkendelse som en form for selverkendelse; blot må det fremhæves, at denne selverkendelse normalt udsiges om menneskearten, dens muligheder og begrænsninger.

Set i forhold til den fremherskende tradition i den hidtidige skandinaviske metodedeбат udgør den hermeneutiske tradition e.m.m. en fundamental udfordring, der skulle give anledning til metodisk og teoretisk selvransagelse. På det erkendelsesteoretiske plan rejser den f. eks. en række spørgsmål om historikerens erkendelseskonstituerende aktiviteter, om forholdet mellem engagement (medarbejderideen) og objektivitet, om erkendelsens historicitet og traditionsbundethed (de virksomme forudsætninger), om muligheden af at udskille adækvate forudsætninger, om forskellen mellem natur- og humanvidenskab. Generelt kan man vel sige, at denne tradition på forskellige måder udnytter fællesskabet mellem forsker og forskningsobjekt

som en legitim erkendelseskilde, og den kræver således, at historikeren tænker sig selv og sin situation med i sin forskning. Desuden fremhæver den, at den humanvidenskabelige erkendelse ofte blot er en videreudvikling af de erkendelsesformer, der kendes fra menneskers dagligliv. På det metodiske plan rejser den hermeneutiske tradition især en række spørgsmål om, hvilke metoder der skal anvendes, når menneskers bevidsthedsliv og handlinger, når sprog, mening og kommunikation skal studeres.

I centrum for den hermeneutiske tradition står en forståelse af mennesket som et historisk-socialt væsen, hvis handlinger, oplevelser og refleksioner er traditions- og situationsbestemte, men hvis kreative virksomhed tillige er med til at omforme situationen og traditionen. I en hermeneutisk orienteret samfundsteori er grundelementerne især den symbol-formidlede og normstyrede interaktion og intersubjektivitet samt ideen om den sociale virkelighed som meningskonstitueret. I den nyere diskussion har opmærksomheden ofte været rettet mod den brudte intersubjektivitet og de virksomme tvangsmekanismer i såvel menneskers selvforståelse som i deres interaktion. Menneskers selvforståelse har tiltrukket sig opmærksomhed, fordi den tillægges en central rolle i menneskers handlinger. Man kan sige, at denne tradition har fremhævet den oplevede historie og livsverden som en central dimension i al historie- og samfundsforskning, altså en fordring om udforskningen af den såkaldte aktørsynsvinkel. Hvis denne dimension skal udforskes på mere end det biografiske og højkulturelle plan, altså overskride Diltheys begrænsning, fordrer det formentlig en anvendelse af videnssociologisk teori og metode (14). En klargørende diskussion af disse synspunkter og problemer har den væsentlige fordel, at man ikke i den behøver at abstrahere fra sig selv, men netop i ens egen livsverden og -praksis har et godt udgangspunkt for refleksioner over mennesket og dets stilling i den menneskeskabte virkelighed.

Noter

- 1 Af pladshensyn gøres der intet forsøg på at føre et «bevis» for den fremlagte tolkning eller at modstille den med andre. Da der er tale om en introduktion af hermeneutisk historieforskning, har jeg ikke set det som min opgave at præcisere, hvor Diltheys ideer e.m.m. bør modificeres og kritiseres. Henvisningerne i teksten refererer til Diltheys *Gesammelte Schriften*, 1914ff og romertal angiver det relevante bind.

- 2 Disse ideer foregriber på en vis måde Gadammers indsigter i (i) fordommen, at man ingen fordomme har, og (ii) problemet om at skelne mellem saghæmmende og sagfremmende fordomme, jf. H.-G. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, 1960.
- 3 Dilthey anvendte selv termen «en filosofisk historieopfattelse», men denne kan udmærket substitueres med «historiesyn», blot man ikke dermed forstår en opfattelse, der ligger hinsides den videnskabelige tænkings og debats sfære.
- 4 En generel analyse af denne tematik findes i H. Johach, *Handelnder Mensch und objektiver Geist: Zur Theorie der Geistes- und Sozialwissenschaften bei Wilhelm Dilthey* [= Studien zur Wissenschaftstheorie Bd. 8], 1974.
- 5 Da en modstilling af forståelse (Verstehen) og forklaring (Erklären) ofte fremhæves som et karakteristisk træk ved den hermeneutiske tradition, skal det bemærkes, at Dilthey egentlig ikke modstiller disse, jf. f. eks. V, 337. Hans historieforskning er eksplicit rettet mod en forklarende erkendelse.
- 6 Generationsideen som et fundamentalt begreb i historisk-social analyse blev eksempelvis videreudviklet af K. Mannheim i «The Problem of Generations», *Essays on the Sociology of Knowledge*, 1952, 276-322.
- 7 En analyse af Diltheys generelle videnskabsteori findes i P. Krausser, *Kritik der endlichen Vernunft: Diltheys Revolution der allgemeinen Wissenschafts- und Handlungstheorie*, 1968.
- 8 Citeret efter Johach, *anf. skr.*, 20. Det skal dog bemærkes, at Dilthey senere var væsentlig mindre optimistisk med hensyn til en entydig identifikation af de tilgrundliggende motiver.
- 9 Det er ved dette punkt, at Habermas knytter an til Dilthey i sit forsøg på at inkorporere den hermeneutiske dimension i sin erkendelses- og videnskabsteori, jf. J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, 1968, kap. 7 og 8.
- 10 Dilthey anvender ikke selv termen «Vorverständnis», men hans indsigt vedrører det sagforhold, der senere er blevet beskrevet ved denne term. Med hensyn til termens mere specifikke indhold og dens forløbere se N. Henrichs, «Das Problem des Vorverständnisses», *Der Methoden- und Theorienpluralismus in den Wissenschaften*, [= Studien zur Wissenschaftstheorie Bd. 6], 1971, 40-55.
- 11 Clara Misch (Hrsg.), *Der junge Dilthey*, 1933, 186.
- 12 Jf. «...the world of civil society has certainly been made by men, and ... its principles are therefore to be found within the modifications of our own human mind», G. Vico, *The New Science*, 1970, § 331, Jf. også «...Alles, was in der Weltgeschichte wirksam ist, sich auch in dem Innern des Menschen bewegt», W. v. Humboldt, «Über die Aufgabe des Geschichtschreibers», *Werke* (Darmstadt) Bd. I, 1960, 597. Med moderne terminologi vil Diltheys standpunkt formentlig blive kaldt 'metodologisk individualisme', men ikke i den individualpsykologiske betydning af denne term.
- 13 Jf. «Society is viewed in this perspective as a dialectic between objective givenness and subjective meanings – that is, as being constituted by the reciprocal interaction of what is experienced as outside reality (specifically, the world of institutions that confronts the individual) and what is experienced

as being within the consciousness of the individual. Put differently, *all social reality has an essential component of consciousness*. The *consciousness of everyday life* is the web of meanings that allow the individual to navigate his way through the ordinary events and encounters of his life with others. The totality of these meanings, which he shares with others, makes up a particular *social life-world*», P. L. Berger et al., *The Homeless Mind: Modernization and Consciousness*, 1974, 18. Jf. også A. Schütz, *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt*, 1932.

- 14 Som et enkelt eksempel på en hermeneutisk samfundsmodel og videnssociologi kan nævnes P. L. Bergers og T. Luckmanns *The Social Construction of Reality*, 1966.

For historikere i den nordiske metodetradition virker begreber som 'hermeneutik', 'hermeneutisk cirkel' og 'hermeneutisk historieforskning' sikkert ofte vage og fremmedartede. Derfor kan det måske være hensigtsmæssigt at åbne debatten om de problemer, en hermeneutisk historieforskning rejser, med en lille uddybelse og konkretisering af den sidste helsætning i mit skriftlige oplæg, hvor der siges: «En klargørende diskussion af [de hermeneutiske] synspunkter og problemer har den væsentlige fordel, at man ikke i den behøver at abstrahere fra sig selv, men netop i ens egen livsverden og -praksis har et godt udgangspunkt for refleksioner over mennesket og dets stilling i den menneskeskabte virkelighed». Hermed ønsker jeg at betone, at vi ikke først bliver konfronteret med hermeneutiske erfaringer og problemer, når vi begynder at studere hermeneutiske historikere og teoretikere, f. eks. Dilthey og Gadamer. Tværtimod har vi gennem vores socialisering i praksis lært at håndtere en lang række hermeneutiske problemer, der hele tiden dukker op i vor dagligdag. Vi har måske ikke forsøgt at forstå disse erfaringer og aktiviteter nærmere gennem studium og refleksion. Men det udelukker i sig selv ikke, at de grundlæggende erfaringsdata, der har dannet udgangspunkt for hermeneutiske teoretikers refleksioner, i en vis forstand er velkendte af os alle. Dette kan eksempelvis illustreres gennem et par henvisninger til det nære og umiddelbare, altså den igangværende metodekonference.

Ved dette konferencemøde har vi direkte og på første hånd de basale erfaringsdata, der er nødvendige for en første forståelse af de såkaldte hermeneutiske problemer og indsigter. Her og nu er vi deltagere i en interaktionssituation, der er symbolformidlet og normstyret. Tillige er det en traditionsbestemt situation. Hvis vi vil forstå hvad der foregår her og nu, må vi også søge at forstå noget af den eksisterende traditionsbaggrund. Som gruppe er vi desuden et levende eksperiment i håndteringen af transkulturelle forståelsesproblemer. En conference som denne er også et eksempel på et meningskonstitueret fænomen. I en vis udstrækning er den et produkt af vor selvforståelse. Hvis vi ikke forstod os selv som nordiske historikere med særlig interesse for metode, så kunne man egentlig ikke tale om en igangværende metodekonference. Omvendt betyder dette, at hvis en udenforstående ønsker at forstå den for-

håndenværende situation, så vil det fordre, at han inddrager vor selvforståelse som en afgørende (konstitutiv) faktor i sin analyse. Hermeneutikkens genstandsområde og metodiske refleksioner er altså ikke nogle abstrakte og fjerne størrelser, men aldeles nærværende emner.

Det har flere fordele, hvis vi direkte inddrager os selv og vor interaktionssituation i debatten om hermeneutisk historieforskning. Under en nordisk konference vil det eksempelvis være vanskeligt at hævde radikalt, at mennesker erkendelsesmæssigt ikke kan overskride deres kulturelle baggrund, altså være talsmand for en teori om kulturmonader. I situationen her og nu har vi desuden et fælles referencepunkt, ud fra hvilket vi kan tage stilling til f. eks. Diltheys forsøgsvise tematisering og løsning af de hermeneutiske problemer. Vi behøver således ikke bare acceptere, hvad han siger om sagen, men kan udøve en slags personlig erfaringskontrol i den forhåndenværende situation.

Mere specifikt kan en sådan erfaringskontrol f. eks. anvendes i forbindelse med vor behandling af det hermeneutiske grundbegreb *Verstehen*, d.v.s. den interpretative forståelse eller meningsforståelse. Går man ud fra standardværkerne i metode, er det måske vanskeligt præcist at forstå, hvad hermeneutikerne mener med denne term. Dog refererer den til et velkendt erfaringsmønster, er et forsøg på at tematisere dette mønster. Diltheys *Verstehensteori* er for så vidt et svar på spørgsmål som: hvad gjorde jeg, da jeg læste og tolkede de udleverede oplæg?; hvad gør jeg nu, hvor jeg lytter til et mundtligt oplæg? Dilthey hævdede f. eks., at et sæt af virksomme forudsætninger indgår i enhver tolkningsaktivitet. Vi har altså ikke et eller andet neutralt udgangspunkt, fra hvilket vi kan starte. Som forskere er vi prægede af vores fortid og samtidige kontekst, og denne dimension må inddrages, når vi prøver at forstå den videnskabelige forskningsproces og dens resultater. Dilthey hævdede endvidere, at vor forståelsesproces – således som det foregår i en dialog-situation som denne – ikke blot består af et sæt af intellektuelle aktiviteter. Og med intellektuelle aktiviteter forstod han en kombination af perceptioner, forestillinger, logiske slutninger og begreber. Hans tese var, at vor fantasi, følelses- og viljesliv i høj grad er med til at bestemme vore fortolkninger. Følgelig søgte han at inddrage analysen af hele mennesket og ikke kun de intellektuelle aktiviteter i sin erkendelsesteori og metodelære. Om han har ret, det

kan vi udmærket analysere og debattere på grundlag af vor egne aktiviteter i situationen her og nu.

I det skriftlige oplæg har jeg også fremhævet, at hermeneutik traditionelt ikke blot er en metodelære. Tillige er den en teori om mennesket, samfundet og historien. To grundtræk i den hermeneutiske traditions menneske- og historiesyn bør sikkert fremhæves. Det første gennemgående træk er en vis antireduktionistisk og antinaturalistisk tendens i opfattelsen af mennesket. Hermed forstår jeg, at man ikke har været særligt interesseret i forsøgene på at forstå menneskers bevidsthedsliv ved hjælp af analyser af de fysisk-kemiske processer. Grundtendensen indenfor traditionen har været, at man hele tiden har ønsket at se mennesket i historien delvis under så at sige frihedens synsvinkel. Hvorledes dette er blevet gjort har varieret, men hermeneutikerne har ikke villet opgive ideen om mennesket som et ansvarligt og moralsk væsen. Selvom f. eks. Dilthey var meget påvirket af samtidens naturalistiske menneskesyn, søgte han at fastholde, at menneskers selvforståelse, deres idealer og livsanskuelser var relevante faktorer i forbindelse med erkendelsen af historien. Et af hans centrale problemer var mere præcist at finde ud af, hvilken rolle disse faktorer egentlig spillede. Det andet centrale kendetegn har været betoningen af det kreative element i mennesket. Baggrunden herfor må søges i, at hermeneutikerne normalt har været engageret i studiet af litterære og videnskabelige værker, altså primært produkter fra det mere højkulturelle miljø.

Et sådant menneskesyn rejser en række vigtige problemer, der også bør indgå i debatten. F. eks. spørgsmål som: hvorledes skal vi forstå den historisk-socialt verden? Hvad kan der forstås ved historisk nødvendighed? Er en hermeneutisk samfundsteori en slags totalteori? Eller har den kun relevans som en vigtig delteori? Også disse problemer i det hermeneutiske grundsyn kan behandles og efterprøves på grundlag af den forhåndenværende situation. I princippet skulle det være muligt at bedømme såvel relevansen som begrænsningen af det hermeneutiske historie- og samfundssyn ved at anvende det på et fænomen som de nordiske metodekonferencer betragtet som en historisk-social institution.

Det gælder for både Schleiermacher og Dilthey, at deres hermeneutik var forsøg på at forstå og forklare forudsætningerne for, hvad der egentlig foregår, når litterater og historikere gør deres arbejde. Dette har også været et centralt spørgsmål for Gadamer.

Tillige har de søgt at tænke sig selv med ved analysen af disse problemer. Hvis man ikke vil benægte relevansen af sådanne spørgsmål, så kan debatten sikkert frugtbares, hvis vi stiller de samme spørgsmål til vore forhåndenværende erfaringer samt selv prøver at begrebsliggøre vore egne aktivitetsmønstre. Efter min mening skal værdien af konfrontationen med den hermeneutiske tradition søges i, at den opfordrer til refleksioner over vor egen forsknings- og livspraksis. I sig selv kan dette bidrage til at afmytologisere og konkretisere metodede-batten. Desuden vil en sådan fremgangsmåde sikkert også vise, at metodede-bat og selverkendelse (forstået bredt) ikke kan radikalt adskilles uden at vi fremmedgør os selv fra historien, og det vil sige både vort arbejdsfelt og vor livsverden.

Måndag, 23.5. e.m.

Mötespresident: Sven Tägil.

Diskussionsdeltagere: Ida Blom, H. P. Clausen, Bernard Eric Jensen, Henrik S. Nissen, Henning Poulsen, Lorenz Rerup, Jarle Simensen, Jan Thelander.

Referenter: Kalervo Hovi & Birgitte Wählin.

Med udgangspunkt i den hermeneutiske traditions fremhævelse af historikerens kreative rolle – af det subjektive som udgangspunkt rejstes det spørgsmål, om det var muligt at opstille kriterier for en intersubjektiv kontrol. Det blev fremhævet, at det var væsentligt at skelne (1) mellem historikerens kreativitet eller den genetiske side, d.v.s. hvorledes forskeren i praksis arbejder; og (2) om gyldigheden af hans resultater – spørgsmålet om den intersubjektive kontrol. Det blev nævnt, at det måtte være muligt at benytte tidligere forskeres teorier til at erhverve en forforståelse, der kunne bidrage til at forstå det studerede objekt. Her måtte ligge en mulighed for verifikation og kontrol, et synspunkt der blev imødegået af foredragsholderen. Vurderingen af en teoris gyldighed konstitueredes af det erkendende subjekt.

Herefter blev problemet om forholdet mellem handling og refleksion taget op. Det blev fremført, at man måtte skelne mellem det handlende og det tolkende menneske. En sådan skelnen fandt foredragsholderen det ikke muligt at foretage – en handling er et produkt af selvforståelse og ydre tvang, d.v.s. at mennesket som skaber og skabt er objektet for forståelsen. Den historiske videnskab er en intergrativ videnskab, dens mål er at få forskellige forklaringsniveauer til at hænge sammen.

Sidste del af diskussionen drejede sig om hvorfor den hermeneutiske tradition først nu blev taget op i den nordiske metodedeбат, og hvilken forskningsstrategi der måtte anvendes ud fra en tilslutning til denne tradition. Som en af de væsentligste årsager til den tidligere manglende interesse for den hermeneutiske tradition blev nævnt den dominerende stilling den kildekritiske metode hidtil har haft i Norden.

Fra flere sider blev det fremhævet, at den hermeneutiske indfalds-

vinkel måtte stille store krav til forskerens bevidsthed, der krævedes ligefrem en bevidsthedsrevolution. En enkelt udtrykte skepsis overfor værdien af selvreflektion, da det nemt kunne ende i de rene banaliteter – en form for kollektiv reflektion blandt forskerne ville være af større værdi. Fra anden side blev det trukket frem, at den hermeneutiske tradition måtte have sine begrænsninger, især ved studiet af fremmedartede og afvigende forhold.

Foredragsholderen afrundede diskussionen med at understrege, at selvreflektion, forsøget på at forstå os selv som sociale og normstyrede væsener kan være et middel til en vis frigørelse. Hermeneutikken betegner en mulighed for at forholde os kritiske til vores umiddelbare erfaringsverden.

STUDIER I
HISTORISK
METODE

12

UNIVERSITETS
FORLAGET

SÆRTRYKK

**FÖRTOLKNINGS
PROBLEM
I HISTORIA**